

Nyilvánvalóan válaszolni kellene az orgonabokornak avagy az ősrégi *Wahnnak*, a város- és világtörténelem démoni abszurdításának még valamit, vagy ki kellene hallani a műből, a MESTERDALNOKOK-ból ilyesmit, többet, mint a versenydalt. Az orgonabokor: allegória. Nem mindig, nem feltétlenül a bódítás illatát implikálja, hanem olykor a boldogságot is; a Szent János-nap pedig nemcsak a győzelem C-dúrját, de a békéét is.

1964

Dolinszky Miklós

LEGYEN-E A ZENE MINDENKIÉ?

Reflexiók Dobszay László cikkére*

A köz és az oktatás

A tömeg felemelésének eszméje egyidős magával a tömeg fogalmával, a tömeg fogalma pedig a modern állam totális és személytelen hatalmával. Korábban a tömeg fogalma, legalábbis mint politikai vagy kulturális entitás, nem létezett. A rendek-rétegek egyfelől mint összemérhetetlen kultúrák letéteményesei békésen megfértek egymás mellett, másfelől e szimultán kultúrákat a közös világkép mégis természetes egységbe foglalta. Ha valahol, ebben az értelmezésben valóban lehetne létjogosultsága a kifejezésnek itt is, csakhogy ezt az értelmezést a modern tömeg fogalmától megkülönbözteti egy lényeges vonás, nevezetesen, hogy miközben a közös világképbe vetett hit a pre-modern kultúrákat önmagukban is összemérhetetlenné tette, addig a modern tömeg mint pusztá kvantum lényege éppen tagjainak egymáshoz mérhetősége.

Az, ami a szimultán és összemérhetetlen rétegeket szürke és arctalan tömeggé tette, a modern, és pedig mindenekelőtt a XX. századi államhatalom, amely a történelem minden eddigi hatalmánál kizárólagosabban és szervezettebben kívánja az egyént birtokba venni. Az archaikus hatalmak mindig nyíltak voltak, vagyis céljukból, az uralkodásból nem csináltak titkot. Az uralkodást kíméletlenül, de legalább őszintén űzték, és ez a viszonyokat nyíltá tette: a társadalom egyik része uralkodott, a másikon uralkodtak. A modern személytelen államhatalom ezzel szemben humanista eszmék és a józan ész köntösébe burkolózik. Az általános jólét, a béke, az egységes és kötelező oktatás, egyszóval a civilizáció eszméjének kisajátítása mögött azonban világosan felismerhető a homogenizálás vágya éppen abból a célból, hogy a rétegeken megkülönböztetés nélkül lehessen uralkodni. Az adminisztratív államhatalom tehát minden útjába kerülő dolgot igyekszik kiegyenlíteni, összemérhetővé, vagyis ellenőrizhetővé és ezzel leigázhatóvá tenni, ez irányú tevékenységének eszköztára pedig igen széles skálán mozog. A skála egyik végén az eddigi legtökéletesebb homogenizációs eszközök: a tömegpusztító fegyverek állnak, amelyekben az ész és a civilizáció immár letépik a racionalitás maszkját, és a maguk póré valóságában mutatkoznak. Nem egyszerűen

* Dobszay László tanulmánya a *Holmi* 1990. márciusi számában jelent meg.

azért, mert az embertömeg végleges homogenizálásának lehetőségét birtokolják, hanem mert ezáltal magának az összemérhetetlenségnek az életnek kiirtására törnek.

A skála másik végpontján a tömegoktatás áll, a humánium eszméjének kívülről még sértetlen maszkjában. Az állam hatéves korától tudja az egyedet saját céljaira felhasználni. Ha hatéves korunktól is azt az utat folytatnánk, mint amelyet elkezdünk, az emberi történelem egészen másképp festene (vagyis inkább talán nem is létezne). A pályamódosítást azonban nem lehet nem észrevenni. Ez annak a szívós és elszánt küzdelemnek eredménye, amelynek mint egyfajta fordított beavatási ritusnak során az iskola az egyedet minden fontosabb összemérhetetlenségtől és egyszerűsítégtől meg akarja tisztítani, s amelynek végén mint immár kiszámítható-összemérhető, biztonságosan domesztikált alattvalót az állam számára használatra kívánja átadni, vagy ami ugyanaz: beilleszteni a tömegbe.

Az a közös nevező, amelyhez az iskola az egyedeket méri, vagyis a homogenizálás eszköze az adat. De erről később.

A hetvenes évek általános iskolája Magyarországon, amelyet személyesen tapasztaltam meg, nagyon sok vonását őrizte a homogenizáló rituálénak, olyannyira, hogy az intézmény inkább tűnt előkatonasági laktanyának, mintsem a nevelés fellegráának, és csakis azért volt elviselhető, mert, mint a rendszer általában, ez is tökéletlenül és kiszámíthatatlanul működött. A hatéves gyereket mindenekelőtt egyenruhába bújatták, melynek viselése az iskola falai között kötelező volt. Ugyancsak egységes taniszerek kerültek kiosztásra. A belépő tanár haptákban való köszöntése, az órák előtti jelentés és egyáltalán az abszolút tekintélyuralom lényegében a katonai viszonyokat modellálta. Nem beszélve a kisdobos- és úttörőmozgalomról, amely voltaképp az iskola meghosszabbítása volt, és amely szervezeti felépítése (csapat, raj, órs) és rituális külsőségei révén e hasonlóságot nem is titkolta. A táborok, az akadályverseny, a lövészet és hasonló megmozdulások mind-mind a katonaságra, pontosabban a militarizálható-uniformizálható társadalomra való többé-kevésbé nyílt felkészítést szolgálták. (Megvolt ennek persze a maga közvetlen-reális alapja: nem voltak még túlságosan messze az ötvenes évek, amikor a mesterségesen szított országos lelkesedés mögött a nagyon is valóságos háborús készülődés baljós motivációja húzódott meg.)

Aközött, hogy a gyereket testnevelés ürügyén löni és masirozni tanítják és aközött, hogy az öncélú hasznosság elve alapján kiválasztott és az egyetemes összefüggésektől elzárt adatokat töltenek belé, lényeges különbség nincs. Az adat korrumpálása ugyanúgy az alattvalóképzés eszköze, mint a golyószóró, a hapták vagy a tisztelgés. Nem tudunk állítani valamit anélkül, hogy ezzel mindenekelőtt ne önmagunk létét állítsuk; és nem tudunk úgy befogadni egy állítást, hogy ne önmagunk létének igazolását keressünk benne először, azt, aminek az információ maga csupán burka. Az ismeretek, adatok egészen addig, amíg egy szerves és összemérhetetlen világképnek rendelkeznek alá, valaminek, ami a maguk összességénél több, teljesítik szerepüket. A baj akkor kezdődik, amikor alóluk e világkép szilárd talaja kicsúszik, és immár nem egy felettük álló, lényegében bizonyíthatatlan valóságot igazolnak, hanem pusztán saját magukat. A levegőben lebegő „objektív” ismeretek e kétes és veszélyes autonómiáját használja ki az állam, és teszi őket az ellenőrizhetőség, a tömegképzés eszközévé: az adattal való korrupció szerepe, hogy a még nyílt eszű gyermek önálló kérdésfeltevését megelőzze, lebombázza, és maga tegye föl az egyben meg is válaszolt kérdést. Miért kell egy nyolc- vagy tizenegy éves gyereknek a kacsacsőrű emlős szaglószervéről, a XV. századi németalföldi gazdaságpolitikai törekvésekről vagy Közép-Ázsia sztyepp-

jeinek éghajlatáról tanulnia, mégpedig egy idegen szavakkal zsúfolt, szándékosan emészthetetlen nyelven – ahelyett, hogy világos egyszerűséggel, saját közvetlen világból kiindulva tennék a gyermeket közvetlen ismeretekre fogékonyrá? A kérdés korántsem költői. A tudomány – mert ennek nyelve lopódzott be a tankönyvekbe – célja itt, hogy a kisdíák a világhoz ne személyes élményei révén közelítsen, vagyis hogy a tanulás nehogy azzá váljon, amivé mindig lennie kellene; a már eleve bennünk szunnyadó összefüggések katartikus felismerésének, amelynek révén voltaképp nem az ismeretek, hanem önmagunk valóságáról szerzünk tudomást, hanem hogy a világot tőlünk független „külön” valóságként, ne pedig saját kivivott világunkként éljük meg, és hogy önmagunk helyén épp az elkülönülés miatt valami homályos és elmosódott massza maradjon, valami, amit igazán mi magunk sem értünk, amit nem érzünk sajátunknak, és amiről éppen ezért nem is tudjuk, voltaképp mi közünk hozzá.

Az elmúlt két évtizedben a Kodály-módszer körüli viták során szokásban volt ironizálni azon, hogy ilyen módszer nincs is, hiszen ki tud felmutatni e cím alatt egy Kodály-könyvet? Nos, Dobszay László legfontosabb üzenete éppen az, hogy amiről szó van, az nem módszer (el is kerül a szó használatát), nem szakmai ismeretek összessége, nem olyasmi, ami összefoglalható egy vékony és praktikus brosúrában – nem zene, hanem életforma a zene által közvetítve, vagyis elsősorban nem szakmai, hanem morális értéke és jelentősége van. E megállapításban benne rejlik a kodályi pedagógia rendesen elhallgatott lényege, e lényegben viszont benne foglaltatik ama paradoxon, ami a Kodály-pedagógia kudarcát ab ovo megpecsételte. Dobszayval ellentétben én ugyanis nem a kodályi eszmék *sorsában*, nem a különböző szerencsétlen véletlenek összejátszásában vagy éppenséggel az alkalmatlan médiában látom e pedagógia kudarcát, hanem úgy gondolom, lényegénél fogva, eredendően volt kudarcra ítélve, pontosabban ama véletlen és szerencsétlen körülmények nagyon is szükségszerűek voltak.

A kodályi kísérlet a XX. századi általános értékválság egyik lehetséges megoldásképp született. Kodály és harcostársai számára a népzene képviselte azt a hitelességet, amely alternatívát kínált a hanyatló és elidegenült német orientációjú magaskultúrával szemben. Eszményi komponistának azt tartották, aki morális kötelességének érezte, hogy a népi tradícióval szembesüljön, és aki a népzene megnevelésével, ennek valódi mibenlétével mégis épp így beteljesítve hozza szintézisbe az európai műzene vívmányaival: a gyökerét a hagyományba eresztő ihlet révén a népzene szárnyakat kap, a műzene pedig ismét a földre ereszkedik, a kulturális érték azonos lesz a tradicionális értékkel, fent és lent egybeolvad, és az aranykori közösség, ha képletesen is, de újjászületik. Kodálynak persze kellett, hogy legyen tudomása mindennek illuzórikus voltáról, arról, hogy a katarzis szempontjából közömbös a felhasznált anyag származási helye, arról, hogy a népzenei kiindulás még nem garantálja a hiteles tömegkultúra megszületését, vagyis végső soron arról, hogy fájdalmas döntést kell hozni hiteles tömegkultúra és hiteles magaskultúra között – egyszóval, hogy a népzene apotetikusan rekreációja a XIX. századi romantikus utópiák sorába illeszkedik.

Az eszme megvalósítása azonban végső soron a közösség fogalmán bukott meg. Kodály nem vett tudomást arról, hogy a modern társadalom alapvetően tömegszerkezetű, és arról, hogy ebből az állapotból az aranykori közösség felé nincs visszaút. Végül is a nép és a tömeg felcserélhetőségének tévképzetében, ellentétük kibékíthetetlenségének ignorálásában rejlik a kodályi gondolat utópisztikus volta. A közösséggé for-

málódást ugyanis ugyanannak a tömegoktatásnak keretei között képzelte el, amelynek lélekromboló hatása, az általa terjesztett hivatalos kultúra ellen kezdetben éppen a népzenei kultúra szolgált fegyverül. Márpedig Kodály nemhogy nem támadta az állami közoktatás struktúráját, hanem mint eleve adottat kezelte, és épített rá.

Ezért utópia a kodályi gondolat. Alternatív életformát, humanisztikus ellenkultúrát kínál ama médium révén, amelynek feladata éppen annak az életformának és kultúrának képviselete, melyek ellen az alternatívák irányulnak. Nem nagyon bölcs dolog a szuverén személyiségnek és szerves világgépének kibontakoztatását arra az intézményre bízni, melynek hivatali kötelessége pontosan a személyiség dehumanizálása és összemérhetővé tétele: ha az intézmény megfelelné az ilyen elvárásoknak, azon nyomban meg is szűnne. Mármint a középkori iskola meggyőződésem szerint semiféle modellel nem szolgálhat ma, a rá való hivatkozást anakronisztikusnak és mint ilyet egyszerűen fölöslegesnek érzem. Csupán annyit kínálok mégis megfontolásra, hogy ez az iskola az egyetemességnek legalább a lehetőségét magában hordozta, mégpedig egyszerűen azért, mert nem volt kötelező. Azt hiszem, minden korban választani kell, hogy mindenről vagy mindenkihez szólunk, pontosabban: hogy valamely egységes világszemléletet oktattunk-e, avagy ezt az egységet az oktatás kötelezővé tételével kompenzáljuk. Mert egyetemesség és kizárólagosság sosem találkozhatnak.

Nem akarom a Kodály-pedagógia nyakába varrni a zeneoktatás világszerte jelen lévő torzulásait, így a zene közegében való mozgás otthonosságának meghökentő hiányát, amelyet nemcsak a laikusok, hanem a muzsikusként készülő köztudósok között is legalább úgy tapasztalni; nem akarom nyakába varrni a katasztrofális magyar kóruskultúrát, a kórusokét, amelyeknek kemény, zsiros, szürke, árnyalásra, hajlékonyságra és könnyedségre képtelen cementhangzása logikus következménye nemcsak az ötvenes évek közösséget hazudó álnaturalista kifejezőmódjának, hanem a mai iparszerű kóruspraxisnak is. Mindezeket nem lehet rövidebb úton levezetni, mint közvetlenül az Egész érzetének megszűntéből; abból, amely külön tanítja a technikát és külön a kifejezést, amely az Egészet pólusokkal megragadhatónak véelve mereven elválasztott elméleti és gyakorlati régiót kreál, nem véve tudomásul, hogy ugyanannak két aspektusáról van szó csupán, s amelynek képtelenségét mindkét oldal túllihegése próbálja ellensúlyozni öncélú és tökéletesen absztrakt teoretikus gyakorlatokkal az egyik oldalon, és nyolcórás eszeveszett hangszeres gyakorlásokkal a másikon – miközben a zongorista vagy a hegedűs virtuozitásának nincs meg a reális fedezete a zene nyelvként való otthonos használatában: az improvizációban vagy a lapról olvasásban, ahol is a virtuózok rendesen csődöt mondanak. A Kodály-pedagógia rovására mindebből azt lehet írni, hogy mindezen annak ellenére sem tudott változtatni, hogy célja éppen az oktatás humanizálása volt. A Kodály nevében fellépő pedagógus utókor mindenesetre maga is kivette részét a zene és a gyermek közötti falak felépítésében a maga agyonbonyolított „kés-villa”-gyakorlataival: a kifejezés Dobszay egy korábbi cikkéből származik, és találozón szemlélteti az Egész polarizálásának módszerét, amellyel a zenei viselkedésmódokat nem az adott *helyen*, hanem légüres térben tanítja meg, vagyis a kés-villa használatát üres tányéron mutatja be. Az utánpótlás szempontjából országos kulcshegynek számító zeneakadémiai karvezető szakon mai napig használatos egy ott tanító Kodály-utód alábbi opusza: „*Stílusismeret Kodály pedagógiai művei alapján*”, első kötetében barokk, a másodikban klasszikus stílusjegyeket tárgyalva. Így gondolta Kodály?

A Kodály-pedagógia sorsa, amikor megteremtőjének karizmatikus személye többé

már nem hitelesítette, pontosan az lett, ami a minőség és a szellem sorsa, ha a mennyiség és a matéria mércéje alá kerül: a tudást az életformából fakasztó teljes világkép szakmai szisztémává, zenei belüggyé vált, és, mivel csakis szakmaként kezelték, a dolog természetéből adódik, hogy szakmai eredményt *sem* volt képes elérni: a teljes élet közvetítése nélkül teljes értékű szakzenészek sem jöhetnek létre (már ha egyáltalán létezhetnek ilyenek). Kodály pedagógiájának praxisát egyfelől zenén kívüli ideológiák, másfelől a technicizmus és a dogmatizmus zeneideológiája sajátította ki. Megvalósításának elkezdése pillanatában a kodályi eszmerendszer, hasonlóan a XIX. század több gondolkodói életművéhez, a materializálódással járó óhatatlan vulgarizálásnak és leszűkítésnek lett kitéve. Egy utópiának mint szellemi terméknek semmivel sincs kevesebb létjogosultsága, mint a megvalósítható műveknek. A megvalósítást persze nem szabad feladni, ám a Kodály-pedagógia realista aspektusát csakis akkor hasznosíthatjuk, ha belátjuk, hogy a tömeg nem felszabadító, hanem elszigetelő fogalom. A társadalmi réteg csupán kifelé, más rétegekkel szemben, önazonossága érdekében különíti el magát, a tömeg viszont befelé, önmaga felé, önazonossága elől zárja el az utat. Ám a réteg éppen sajátos kultúráját védelmezi így, a tömeg viszont kulturális értékcentrum híján és ellenére cselekszik. Amíg a kultúra él, addig csakis valakié lehet – amikor mindenkiévé akar válni, szükségképp gazdátlaná lesz.

Értékörzés vagy konzervativizmus?

Mindeddig csupán igazsága reprodukcióra ingerlő hatásának engedtem, amikor Dobszay László cikkének margójára glosszákat róttam, és eközben még az ellentétes következtetés is majdnemhogy ornamentálisnak bizonyult. A kodályi örökség problematikáját azonban átfedi a cikk egy másik, általánosabb rétege, amely a kultúra erősen normatív értelmezésével nagyrészt semlegesíti az előző réteg eredményeit.

A problémafeltárás itt is világos és cáfolhatatlan: „*Szét kell-e esnie a pedagógiának pedagógiákká, melyek saját értékrendszerüket képviselik, sőt »értéksemleges«, pusztán informatív feladatban merül-e ki a századvég pedagógiája?*” Dobszay világosan látja, hogy a központi értékmerce és a tekintélyelvű pedagógia megingása egyazon érem két oldala csupán: „*A pedagógia válsága végső soron ennek a szelíd kényszerre alapított társadalomszervezésnek a válsága.*”

Íme, a kulcsszó: valóban válság van. E válságot azonban Dobszay a kultúra elleni külső fenyegetésként értelmezi. Úgy gondolom, az a kultúrafogalom, amelynek Dobszay védelmére kel, mindenekelőtt nem védelemre, hanem radikális átértelmezésre szorul, mivel a korábbi jelentését biztosító közeg és konstelláció feloszlóban van. A válság nem csupán negatív jelenség, mivel van egy pozitív hozadéka is: morális kihívásával esélyt kínál eddigi értékfogalmunk újragondolására. Úgy tűnik, a szerző ezzel az eséllyel nem kíván élni: nem a kultúrafogalmat mutatja föl a XX. század végének tükrében, hanem ezt a merőben új közeget igyekszik az eleve adottnak tekintett kultúraértelmezéshez idomítani.

A magaskultúra, melynek humanisztikus értékei veszélyben forognak, ebben az elnevezésben ama számos ellentétpár egyikének tagja, mely ellentétpárok a sematikus tömeggondolkodásnak egyszerre termékei és táplálékai. Ma a munka: *csak* munka, vagyis építés-épülés helyett lélekromboló robot; ám így a pihenés sem lehet más, mint tehetetlenség, anyagi javak libidinuózus élvezete, és a két véglet éppen a merev polarizálás miatt az ellenkező oldalon összeolvad, miközben a teljes élet kettejük közt elillan. A magaskultúra értelmezése ugyanilyen féloldalas: a központi értékek érvény-

telenülésekor a teljességőrző művekből megszületett a „jó” kultúra, míg az alacsonyabb rendű szférák mint immár morális értelemben alacsonyabbak e jóból automatikusan ki lettek rekesztve. Josquin, Bach, Mozart művei azért maradandók, mert koruk teljes zenei univerzumát szintetizálni tudták anélkül, hogy szintézisképtelenebb zenék létjogosultságát, amelyek nélkül a szintézis létre sem jöhetne, megkérdőjelezték volna – ahogyan Papagenónak, a pillanat és az érzéki örömök emberének is jut hely a mozarti szintézis univerzumában. Ma a szórakoztató zene csak belül, a komolyzene csak kívül helyezkedik el önmaga hagyományos közegein: a közép üresen áll. Elsőjükből a jövőorientált örök-emberi üzenet, a historikus zenék recepciójából a jelenorientált érvényesség hiányzik. A baj persze nem is maga a zeneélet kétéhasadtsága, hanem, hogy nincs központi erő, mely, erőterébe rántva, szintézisbe hozhatná őket: a soha nem tapasztalt mértékű zenefogyasztás mellett a kornak nincs zenei aspektusa.

A felelősség azonban, és ezért mondtam el mindezt, nem hárítható egyik félre sem a képtelen helyzetért, hiszen az csupán tüneti kezelés volna. A háritásban a pálmát a zenetudomány viszi el, amely jogot formál arra, hogy tárgyát saját maga határozza meg: százmilliók egyetlen, azonosságtudatot is ébresztő zenei élményét nem minősíti olyasminek, „*ami megérdemli a zene nevet*” (Dobszay Kodály-idézete), és a társművészetekkel foglalkozó tudományokban ismeretlen cinizmussal utalja át, mint valami képtelen társadalmi kórt, a szociológia hatáskörébe.

A magaskultúra misszionáriusai nem akarják elismerni, hogy amíg a felelősség egyedül a „nyegle zenére” hárítatik át, addig a kétéhasadt zenekultúra jelenlegi status quoja erősödik. Készséggel el fogom ismerni a „zene névre méltó” dolgok morális felsőbbrendűségét, mihelyt a historikus zenekultúra mai torzulásai is feltárulnak. Ha a historikus-humanisztikus magaskultúrát olyasminek tekintik, amelyet egyszer megcsináltak, s ezzel a dolog el lett intézve, nekünk pedig már csak gyönyörködni kell benne, akkor a kialakult helyzetért való felelősséget is vállalni kell. *Az értékek csakis akkor közvetíthetők, vagyis örízhetők, ha közben folyamatosan megújulnak.* A historikus zenekultúra mai előadás- és befogadómódjának egész intézményrendszere, állami eredete és rendeltetése folytán szemben áll ezzel a követelménnyel, hiszen az állam érdeke a hivatalosan elfogadott értékek konzerválása. Az intézményrendszer megmerevedése miatt még arra is hajlok, hogy a morális előnyt az egyébként ugyanilyen torz helyzetű szórakoztatószféra oldalán lássam: ez legalább, ha tárgytól megfosztva is, de képes őrizni a tradicionális zenei viselkedés spontaneitását, a zenében való otthonosságot.

Ha az intézményes közoktatás ilyen látványosan mond csődöt az általa jónak, hitelesnek és magasabb rendűnek tartott értékek védelmezésével, akkor ott szükségképp nem a „köz”-zel, hanem az oktatással van baj, tekintettel arra, hogy az oktatás eszméje született a tömegért, nem pedig a tömeg arra, hogy lehessen kit oktatni. A magaskultúrát a köztudat ma oly mértékben ignorálja, hogy megfordíthatóságról, főképpen pedig véletlenről szó sem lehet. Véletlen és tévedés: ezek a moralista szavai, aki szerint az emberek maguktól nem tudják, mely közegben érzik otthon magukat, hiszen „*a szellemi döntések terén a magára hagyott ember szinte csalhatatlanul a rosszabb irányba hajlik*”, és aki, mintegy az árral szemben, a kultúra „*Istentől rendelt [...] szellemi érték*”-ként való felfogása mellett áll ki heroikusan. A történész, a folyamat irreverzibilitását belátva, nem átalakítani szeretné a világot, hanem definiálni. Azonban épp a történész látszólagos lélektelen rezignáltsága ad esélyt a cselekvésre, miközben a moralista elkeseredett makacssága mégis valamiféle optimizmust áraszt, amely szerint csupán a részletekkel van a baj, így az eltévelyedők visszatérelésével még minden jóra fordítható: „*a*

codályi pedagógia azért nem ért el több eredményt, s főképp azért kerülhet veszélybe fennmaradása, mert izolált, mert nem szövődik össze szervesen [...] a rokon törekvésekkel, mozgalmakkal". Ezen máris segíthetünk, ha „a magyartanár a tanulmányi kiránduláson környezetvédelemre is nevel; a templom nem gyalázza meg saját szentségét nyegle zenével”, vagy ha a könyvnapisátrak tetejéről eltűnik a „nyegle zenét” okádó hangszóró...

Sajnos a történelem nem tévedhet, a kultúra pedig nem valamiféle idegen test a történelmen belül, hanem maga a történelem. Az a kor, melynek értékrendszerét mint a kultúrát éltük meg, végérvényesen lezáródóban van. Nem egyszerűen a kulturális értékek rendeződnek át, hanem a kultúra fogalmát alkotó konstelláció maga inog. Mivel tehát éppen a kultúráról való gondolkodás koordináta-rendszere kezdi érvényét veszíteni, ezért mindenfajta jóslás óhatatlanul eddigi pályájára terelné vissza ezt a gondolkodást. A jövőbe vetett pillantás helyett ma a jelen tisztázására kedvezőbb az alkalom. *Alljunk ki továbbra is a historikus magaskultúra értékei mellett, de előbb szembesüljünk maradéktalanul a mai helyzettel.* Ha van ereje a magaskultúrának a továbbélésre, akkor e szembesülést ki fogja bírni, és nem fog rászorulni a „mindig is gyengébb” fényesre koptatott epithetonjára. Ha azonban a szembesülés és az értékisztelet sorrendje megfordul, értékörzésből konzervativizmus válik, és az utóbbi éppen a jövő feletti indokolatlan magabiztosságot jelenti itt.

Még egyszer: a legfőbb tudás ma a nem tudás kell, hogy legyen. Ám ha valóban merünk nem tudni, akkor nem tudásunk mögött felsejlik annak csontig hatoló bizonyosságként való tudása, hogy a kultúra mint olyan soha nem szűnhet meg. Amit le kell nyelni, sőt meg kell emészteni, az az, hogy ha végérvényesen kiveszöben a humanisztikus-individualisztikus normák, ha a közszemléletben a kultúra legjobb esetben is csupán egy szektor a többi közül, ha jelentős tömegek élnek kulturális hulladékon korántsem anyagi okok miatt: *ez is kultúra, mégpedig a mi kultúránk, sajnos.*

Mégsem kellene félni attól, hogy kultúránkból kiesünk, mert a kultúrából nem lehet kiesni. Ha kimondjuk: „ember”, már azt is kimondtuk: „kultúra”; és ha az a kép, amelyet a kultúra esetjével megfestettünk, létünk vásznáról letörlődne, s a helyén megpillantanánk azt, amilyen a világ „valójában”, akkor ez a világ, Gorgó-fejként ránk meredve, nemcsak a kultúránkat, hanem vele együtt mi magunkat semmisítene meg. Amíg materiális megszűnésünkről meg tudunk feledkezni, és amíg nem materiális eredetünk emlékének legalább maradékát magunkban hordozzuk, *vagyis* amíg emberek maradunk: addig lesz kultúra. Ennek a tapasztalatnak felszabadító fényében kellene ma a kultúrafogalmat értelmezni. Ha viszont értékrendünket makacs normává merevítjük, nemcsak az új elől zárjuk el az utat, de a régít sem őrizhetjük tovább.

1991. július